

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 31 (2010)

Δελτίον ΧΑΕ 31 (2010), Περίοδος Δ'

Μνείες οικοδομών, μαστόρων και κατασκευαστών στο μέσο και το ύστερο Βυζάντιο

Χαράλαμπος ΜΠΟΥΡΑΣ

doi: [10.12681/dchae.665](https://doi.org/10.12681/dchae.665)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΟΥΡΑΣ Χ. (2011). Μνείες οικοδομών, μαστόρων και κατασκευαστών στο μέσο και το ύστερο Βυζάντιο. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 31, 11–16. <https://doi.org/10.12681/dchae.665>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μνεῖες οικοδόμων, μαστόρων και κατασκευαστών
στο μέσο και το ὕστερο Βυζάντιο

Χαράλαμπος ΜΠΟΥΡΑΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΛΑ' (2010) • Σελ. 11-16

ΑΘΗΝΑ 2010

ΜΝΕΙΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΩΝ, ΜΑΣΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΩΝ ΣΤΟ ΜΕΣΟ ΚΑΙ ΤΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ἡ ἀνωθυμία τῶν μαστόρων, τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν καλλιτεχνῶν ἀποτελοῦσε γενικό κανόνα στό Βυζάντιο. Προέκυπτε ἀπό τήν ἐδραιωμένη ἰδέα ὅτι ὁ δημιουργός ἦταν ὁ Θεός καί κατά περίπτωση ὁ αὐτοκράτωρ. Αὐτοί πού πράγματι σχεδίαζαν καί πραγματοποιοῦσαν ἀρχιτεκτονική δέν ἦταν παρὰ τά ὄργανα μᾶς ἀνωθεν βουλήσεως. Ἀπό τόν μεγάλο ἀριθμό ἀτόμων, τά ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνες ἀσχολήθηκαν μέ τήν ἀρχιτεκτονική, τά ὀνόματα πού μᾶς εἶναι γνωστά εἶναι ἐλάχιστα καί ἀποτελοῦν τίς ἐξαιρέσεις σέ αὐτόν τόν κανόνα. Ὡς σημειωθεῖ ὅτι στό θέμα αὐτό, ὅπως καί σέ πλείστα ἄλλα, ὑπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ τῆς ἐξεταζομένης ἐποχῆς καί τῆς Ὑστάτης Ἀρχαιότητος. Ἔως καί τόν 7ο αἰῶνα εἶχε διατηρηθεῖ σέ κάποιο βαθμό ἡ ἀντίληψη τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου γιά τόν δημιουργό-καλλιτέχνη καί τά προβαλλόμενα ὀνόματα, κυρίως ἀρχιτεκτόνων (ἢ μηχανοποιῶν), ἦταν πολύ περισσότερα.

Τά ὀνόματα ἄλλοτε συνδέονται μέ συγκεκριμένα μνημεῖα καί ἄλλοτε ἀπλῶς ἀναφέρονται προσδιοριζόμενα ἀπό τό ἐπάγγελμά τους. Ἀπό τό τυχαῖο τῆς διασώσεώς τους ἔχει προκύψει ποικιλία τῶν εἰδικότητων στά πλαίσια τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος, ἀπό τούς λατόμους ἕως τούς ἀξιωματούχους πού ἀνελάμβαναν τήν ἐκτέλεση συγκεκριμένων ἔργων. Σέ ἐλάχιστα περιπτώσεις ὀνομάτων σέ ἐπιγραφές διακρίνεται ἡ πρόθεση προβολῆς καί ἐξόδου ἀπό τήν ἀνωθυμία, κυρίως κατά τήν ὑστεροβυζαντινή περίοδο.

Στό γνωστό σύγγραμμα τοῦ R. Ousterhout, *The Master-builders of Byzantium* δόθηκαν πρό δεκαετίας 34 ὀνόματα προσώπων, ἀμέσως σχετιζομένων μέ τήν βυζαντινή ἀρχιτεκτονική, σέ ὅλη τήν χρονική της διαδρομή. Μέ τόν παρόντα κατάλογο ἔρχονται νά προστεθοῦν μέ ἀλφαβητική σειρά οἱ μνηεῖς ἀφ' ἑνός τεχνιτῶν, μαστόρων καί ἀρχιμαστόρων δραστηρίων στήν οἰκοδομική (ἀριθ. 1-46) καί ἀφ' ἑτέρου ἀξιωματούχων πού εἶχαν ἀναλάβει τήν ἐκτέλεση δημοσίων κτηρίων καί ἦταν προφανῶς ἐξοικειωμένοι μέ τήν ἀρχιτεκτονική (ἀριθ. 47-58). Ὅλοι οἱ ὡς ἄνω περιορίζονται στό χρονικό διάστημα ἀπό τήν Εἰκονομαχία ἕως τήν Ἄλωση.

1. Ἀκάκιος, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 971, στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρὰ τήν Λαοδίκεια. H. Gregoire, *Recueil des inscriptions grecques-chrétiennes de l'Asie Mineure*, Παρίσι 1922, τ. I, 5.

2. Βάρδας μαρμαράριος. Ἀγνώστου ἔργου. Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινή ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Guneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Gregoire, ὁ.π., τ. I, 127.

3. Βασίλειος, μαρμαράριος. Ἀγνώστου ἔργου. Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινή ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Guneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Gregoire, ὁ.π., τ. I, 127.

4. Γαβρᾶς, ἱερεὺς καί οἰκοδόμος. πτωχός, ἀγνώστων ἔργων. Γνωστός ἀπό τά πρακτικά δίκης τοῦ ἔτους 1401. F. Miklosich, I. Müller (ἐπιμ.), *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindobonae 1860, τ. II, 488-490 (ἀριθ. 642).

Πά τό ἀσυμβίβαστο τῆς ἱερωσύνης καί τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ οἰκοδόμου, βλ. E. Παπαγιάννη, «Ἐπιτρεπόμενες καί ἀπαγορευμένες κοσμικές ἐνασχολήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κλήρου», *Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1983, 146-166.

5. Γαληνός, τεχνίτης μαρμάρων. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τέμπλο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ριγανᾶ Μεσσήνης, τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἄ. Κ. Ὁρλάνδος, «Ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Μεσσήνης», *ABME IA'* (1969), 124, 126. D. Feissel, A. Philippidis-Braat, «Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance», *TM 9* (1985), 335.

6. Γεώργιος Μάστορης, μαρμαράς. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τέμπλο τῆς Παναγίας Φαρερωμένης στά Φραγκούλα Μάνης, τοῦ 1079-1080.

Ν. Β. Δρανδάκης, «Ἡ ἐπιγραφή τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου στή Φανερωμένη τῆς Μέσα Μάνης», *ΑΕ* 1979, 218-225. Feissel, Philippidis-Braat, ὁ.π., 206-207.

7. Γεώργιος Signan ἢ Τοῦρκος, μουράτορας καί πρωτομάστορας.

Γνωστός ἀπό ἔγγραφο τοῦ 1428 τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου.

Ἥ. Κόλλιας, «Μάστορες, πρωτομάστορες καί μηχανικοί τῶν μεσαιωνικῶν ὀχυρώσεων Ρόδου», *ΔΧΑΕ Κ'* (1998), 158, υποσημ. 83.

8. Πιράρδος ὁ Φράγκος, πρωτομαῖστωρ.

Ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 1172 στοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Ἁγοῦ στήν Σικελία.

Κ. Μέντζου-Μεϊμάρη, «Χρονολογημένα ἐπιγραφαί τοῦ C.I.G. IV, 2», *ΔΧΑΕ Θ'* (1977-79), 125 (ἀριθ. 240).

9. Γρηγόριος, μοναχός.

Γνωστός ἀπό δύο ἐπιγραφές στό καθολικό τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκά, περί τό 1015.

R.W. Schultz, S.H. Barnsley, *The Monastery of Saint Luke of Stiris in Phocis*, Λονδίνο 1901, 27, 28. Ε. Στίκας, *Τό οἰκοδομικόν χρονικόν τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά*, Ἀθήνα 1970, 25 σημ. 2. Μ. Chatzidakis, «À propos de la date et du fondateur de Saint Luc», *CahArch* 19 (1969), 141 σημ. 36. Εἶναι ἀσαφές ἂν ὁ Γρηγόριος εἶναι ὁ δωρητής ἢ ὁ μαρμαράς τεχνίτης καί δωρητής, λόγω τῆς ἐκφράσεως *γλυφέν... ἐκ χειρῶν Γρηγορίου...*, ἄγνωστης σέ ἄλλα παραδείγματα.

10. Θεόδουλος, μοναχός καί τεχνίτης.

Γνωστός ἀπό ἔγγραφο τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, τοῦ 1299. Ἐξετέλεσε ὑδραυλικό ἔργο στήν μονή.

Δαμασκηνός ὑποδιάκονος, *Θησαυρός*, Βενετία 1851, 201.

11. Θεόδωρος Στρατιώτης, πρωτομάστορας.

Γνωστός ἀπό ἔγγραφο τοῦ 1448 τοῦ Τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν τῆς Ρόδου. Προαγωγή σέ ἀνώτερη τάξη.

Κόλλιας, ὁ.π. (ἀριθ. 7), 158-159.

12. Θεοφύλακτος, οἰκοδόμος.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος Λιγουριοῦ στήν Ἀργολίδα. Ἀρχές 12ου αἰ. Ἀπό τήν νῆσο Κέα.

Χ. Μπούρας, «Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ἐλεήμων Λιγουριοῦ», *ΔΧΑΕ Ζ'* (1973-74), 26. *ΙΕΕ*, τ. Θ', Ἀθήνα 1979, 398 (Μ. Χατζηδάκης).

13. Θυριανός, Χριστιανός ἀρχιτέκτων.

Ἐκτισε ἓνα τζαμί στό χωριό Nidir Köy, τό 1222. Γνωστός ἀπό τουρκικέες πηγές.

Sp. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley 1971, 235, 236 σημ. 559.

14. Ἰάκωβος, μοναχός καί λατόμος.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ κιονίσκο μαρμαρίνου τέμπλου τῆς Μονῆς Τοιπιανῶν, περί τό ἔτος 1000.

Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις ἡμῶν ἀνά τήν Ἑλλάδα», *ΔΧΑΕ Γ'* (1902), 24-25. Ν. Μουτσόπουλος, «Αἱ παρά τήν Τρίπολιν μοναί Γοργοπηγῶν Βαρσῶν καί Ἐπάνου Χρέπας», *ΕΕΒΣ ΚΘ'* (1959), 400, 403-404.

15. Ἰωάννης, μαεῖστωρ.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή σέ κίονα ἀγνώστου ναοῦ παρά τό Bergaz τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἴσως τοῦ 7ου αἰῶνος.

Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), ἀριθ. 117.

16. Ἰωάννης μαρμαράριος, ἀγνώστου ἔργου, 8ου-10ου αἰῶνος.

Γνωστός ἀπό μεσοβυζαντινὴ ἐπιγραφή στήν Τράλλα (Güneo) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), 127, ἀριθ. 347bis.

17. Ἰωάννης μαρμαράς, ἀγνώστου ἔργου.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 10ου αἰῶνος στήν Εὐαγγελική Σχολή Σμύρνης.

Gregoire, ὁ.π., 28, ἀριθ. 98.

18. Ἰωαννίκιος, μοναχός καί οἰκοδόμος.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1071 στήν νότιο Ρωσία.

B. Latyschew, *Bulletin de la comission imperiale archéologique XIV* (1905), 132, ἀριθ. 5. Ν. Βέης, «Πεντήκοντα χριστιανικῶν καί βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν νέαι ἀναγνώσεις», *ΑΕ* 1911, 107.

Ἀπό τόν Βέη ἔχει ἀμφισβητηθεῖ ἡ μεταγραφή τοῦ Latyschew.

19. Καλογιάννης, Χριστιανός, ἀρχιτέκτων.

Ἐκτισε τόν μενδρεσέ Gök στήν Σεβάστεια τό 1271.

Γνωστός ἀπό τουρκικέες πηγές.

Vryonis, ὁ.π. (ἀριθ. 13), 235 σημ. 558.

20. Καλούτζης, μάστορας.

Ἐπισκευάζει στά τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος τόν ναό τῶν Ἁγίων Θεοδώρων στά Κύθηρα. Γνωστός ἀπό τό Χρονικόν Χειλᾶ.

Ch. Hopf, *Chroniques Greco-Romanes*, Βερολίνο 1873, 349. Ἡ οἰκογένεια Καλούτζη καταγόταν ἀπὸ τὴν Μονεμβασία.

21. Καρούλης Νικολός, τζιενιέρης.

Ἔκτισε τὴν μονὴ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἴσως στὸ Γαλαξειδί, μέ ἐντολὴ τοῦ Μιχαήλ Κομνηνοδούκα τῆς Ἀρτῆς. Γνωστός ἀπὸ τὸ Χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Κ. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου*, Ἀθήνησι 1865, 200. Η. Ἀναγνωστάκης (ἐπιμ.), *Εὐθυμίου ἱερομονάχου, Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου*, Ἀθήνα 1985, 28. Π. Α. Βοκοτόπουλος, «Παρατηρήσεις στὸν ναὸ τοῦ Σωτῆρος κοντὰ στὸ Γαλαξειδί», *ΔΧΑΕ ΙΖ'* (1993-94), 199, 203.

22. Κόητος Μαῖστρος, μαρμαραῶς στὴν Νάξο.

Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφὴ τοῦ ἔτους 1126 σὲ μαρμάρινη πλάκα ψευδοσαρκοφάγου, στὴν Ἁγία Τριάδα Καλοξυλίου Νάξου.

Γ. Μαστορόπουλος, «Μαῖστρος ὁ Κόητος. Ἐνας μαρμαράς τοῦ ΙΒ' αἰ. στὴ Νάξο», *Ἀντίφωνον. Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Ν. Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 436-443.

23. Κοσμᾶς μαεῖστωρ.

Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφὴ σὲ κίονα ἀγνώστου ναοῦ παρὰ τὸ Bergaz τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἴσως τοῦ 7ου αἰῶνος. Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), 44, ἀριθ. 117.

24. Κοσμᾶς μαρμαραῶς, λιθοξόος.

Ἔργασθηκε στὴν μονὴ Λευκῶν Εὐβοίας.

Π. Ζωγράφος, «Χριστιανικὴ Εὐβοία», *ΔΧΑΕ Δ'* (1927), 4. Ὁ J. Koder (*Negroponte*, VeröffTIB 1, Βιέννη 1973, 150, 152, 162, 165) ἀγνοεῖ τὴν ἐπιγραφὴ μέ τὸ ὄνομα τοῦ Κοσμᾶ.

25. Κύρινος, μηχανικός. Συγγραφεὺς μαζί μέ τὸν Μάρκελλο τῆς *Βίβλου Μηχανικῆς*, τοῦ 9ου αἰῶνος.

Γνωστός ἀπὸ ἐπίγραμμα στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία. W. R. Paton, *The Greek Anthology*, τ. III, Cambridge Mass., 1968, 104, ἀριθ. 201. Η. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Γ', Ἀθήνα 1994, 37.

26. Κωνσταντῖνος Μανόλης, πρωτομάστορας.

Ἔκτισε τμῆμα τείχους τῆς Ρόδου τὸ ἔτος 1457. Γνωστός ἀπὸ δίγλωσση ἐπιγραφὴ στὰ τεῖχη.

A. Gabriel, *La cité de Rhodes*, Παρίσι 1921, 98. Κόλλιας, ὁ.π. (ἀριθ. 7), 152, 153 σημ. 29, 159 σημ. 88. Χ. Καροῦζος, *Ρόδος*, Ἀθήνα 1973, 76, 77.

Κατὰ τοὺς Κόλλια καὶ Καροῦζο ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος εἶναι Μανουήλ Κουντιῆς.

27. Κωνσταντῖνος μαρμαραῶς, υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ.

Ἔργασθηκε στὴν μητρόπολη τοῦ Monreale στὸ Παλέρμο, περὶ τὸ 1200.

Γνωστός ἀπὸ μία λατινικὴ ἐπιγραφὴ σὲ ἓνα κιονόκρανο τοῦ ναοῦ.

O. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily*, Νέα Ὑόρκη 1949, 102, 155.

28. Λίφας ἢ Λιφᾶς, ἀρχιμάστορας.

Περὶ τὸ 1240 κτίζει μέ ἄλλους τὴν πύλη τῆς Κάπουας. Γνωστός ἀπὸ τίς Αὐτοκρατορικὲς πράξεις.

E. Bertaux, *L'art dans l'Italie meridionale*, Παρίσι 1904, 713. Κατὰ τὸν Bertaux τὸ ὄνομα Λιφᾶς μαρτυρεῖ τὴν ἑλληνικὴ του καταγωγὴ.

29. Λουκᾶς ἐκ Χριστουπόλεως.

Ἔκτισε τὸν ναὸ τῆς Μεταμορφώσεως στὴν Καλλιράχη τῆς Θάσου, τὸ 1299. Γνωστός ἀπὸ τὴν ἐκεῖ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ.

S. Kalopissi-Verti, *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth-Century Churches of Greece*, VeröffTIB 5, Βιέννη 1993, 107, 108, ἀριθ. 16.

30. Μάρκελλος, μηχανικός. Συγγραφεὺς μαζί μέ τὸν Κύρινο τῆς *Βίβλου Μηχανικῆς*, τοῦ 9ου αἰῶνος.

Γνωστός ἀπὸ ἐπίγραμμα στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία.

Paton, ὁ.π. (ἀριθ. 25). Hunger, ὁ.π. (ἀριθ. 25).

31. Μεθόδιος, μοναχὸς καὶ μάστορας. Ἔργασθηκε στὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, τοῦ 1426.

Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφὴ στὸ θύρωμα τοῦ ἐξωνάρθηκος. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions de l'Athos*, Παρίσι 1904, 15, ἀριθ. 46.

32. Μέλης, υἱὸς τοῦ Στυλιανοῦ.

Ἔργάζεται τὸ 1223 στὴν τοξοστοιχία τῆς αὐλῆς στὸ φρούριο τοῦ Bari.

Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφὴ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῆς τοξοστοιχίας.

Bertaux, ὁ.π. (ἀριθ. 28), 702, 703, 728, 755.

Κατὰ τὸν Bertaux τὸ ὄνομα εἶναι προφανῶς ἑλληνικὸ.

33. Μιχαήλ Κολοκύνθης, μάστορας.

Ἔκτισε τὸ 1245 τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτη παρὰ τὰ Ψαχνὰ τῆς Εὐβοίας. Γνωστός ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ.

Koder, ὁ.π. (ἀριθ. 24), 146, 164, ἀριθ. 1, εἰκ. 70. Kalopissi-Verti, ὁ.π. (ἀριθ. 29), 26, ἀριθ. 108. Ἰερώνυμος Λιάπης, «Ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου», *AEM ΙΕ'* (1969), 103, 104.

34. Μιχαήλ, τέκτων.

Ἐκτισε μέ ἄλλους τήν Χρυσή Πύλη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Γνωστός ἀπό τά πρακτικά δίκης τοῦ ἔτους 1383.

Miklosich - Müller, ὁ.π. (ἀριθ. 4), τ. II, 49.

35. Νικόλαος, ἕλλην ἀρχιμάστορας.

Ἐκτισε τό φρούριο τῆς Lucera στό βόρειο ἄκρο τῆς Ἀπουλίας.

E. Muntz, «Les artistes byzantins dans l'Europe latine», *RAChr* IV (1893), 120.

36. Νικόλαος ἀρχιτέκτων, ἰδιοκτήτης ἑνός ἀγροῦ.

Γνωστός ἀπό τό Πρακτικόν τῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας, τοῦ 1262.

Miklosich - Müller, ὁ.π. (ἀριθ. 4), τ. V, 1887, 19.

37. Νικόλαος μάστορας.

Ἐκτισε τόν ναό τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στούς Ἀρχασάδες τῆς Λακωνίας. Γνωστός ἀπό τήν κτητορική ἐπιγραφή, τοῦ ἔτους 1296-97.

Feissel, Philippidis-Braat, ὁ.π. (ἀριθ. 5), 320-321. Kalopissi-Verti, ὁ.π. (ἀριθ. 29), 26, 81, ἀριθ. 28.8.

38. Πανταλέων, τεχνίτης ψηφιδωτῶν δαπέδων.

Κατασκεύασε τό δάπεδο τῆς μητροπόλεως τοῦ Otranto (Ἵδροῦντος) τόν 12ο αἰῶνα.

Bertaux, ὁ.π. (ἀριθ. 28), τ. II, 491, 492. Γ. Δημητροζάλης, «Οἱ σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένοι ναοί τῆς Σικελίας καί τῆς Κάτω Ἰταλίας», *ΕΕΒΣ ΛΣΤ'* (1968), 269 σημ. 2.

39. Παῦλος, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 971 στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρά τήν Λαοδίχεια.

Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), 5.

40. Πλάτων, ἅγιος.

Φέρεται ὅτι σχεδίασε «τετρακάμαρον» τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς μονῆς Σακκουδίου τό ἔτος 781. Γνωστός ἀπό τόν Βίο τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου.

V. Ruggieri, *Byzantine Religious Architecture (582-867). Its History and Structural Elements*, Ρώμη 1991, 139 σημ. 12. Vita Theodori Studitae, *PG*, 99, στ. 244B'.

41. Σεβαστός, Χριστιανός ἀρχιμάστορας ὁ ὁποῖος ἐργάσθηκε στήν ἀνοικοδόμηση τῶν τειχῶν τῆς Σινώπης, τό 1215.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή.

Vryonis, ὁ.π. (ἀριθ. 13), 236 σημ. 560.

42. Σεραπίων, μοναχός καί τέκτων τῆς μονῆς Παντοκράτορος τῶν Μετεώρων.

Γνωστός ἀπό ἀφιέρωση μιᾶς εἰκόνας, τοῦ 1426.

P. Ouspenski, *Puteshestvie v Meteorskie I Osoolimpitskie Monasteryri v. Fessalii*, Ἁγία Πετρούπολις 1896, 408-409.

43. Σέργιος, κτίστης.

Γνωστός ὡς μάργυς ἀφιερωτηρίου στήν μονή τῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν, τοῦ 1290/91.

Ἐ. Βρανούση, «Δύο ἀνέκδοτα ἀφιερωτήρια ἐγγράφα ὑπέρ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν», *Σύμμεικτα* 4 (1981), 29. Ἡ Βρανούση δέν ἀποκλείει ἡ λ. «κτίστης» νά εἶναι ἐπώνυμο καί ὄχι ἐπάγγελμα.

44. Τιμόθεος, λιθοξόος, ὑπουργήσας ἐποίησε τό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου στό Gul Bagtché. Ἀγνώστου χρονολογίας.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή.

Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), 27, ἀριθ. 936bis.

45. Τουβίας, οἰκοδόμος ναοῦ τῆς Θεοτόκου.

Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή τοῦ 971 στό Serai-ini τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρά τήν Λαοδίχεια.

Gregoire, ὁ.π., τ. I, 5.

46. Φακωλεάτος, πρωτοστράτωρ καί μηχανικός.

Κατασκευάζει τό 1351 μεγάλη πολιορκητική μηχανή ἐπί ὀλκάδος καί συμμετέχει στήν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Ἰ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 195. Γ. Ζολώτας, *Ἱστορία τῆς νήσου Χίου*, Ἀθήναι 1923, II, 391. W. Emerson, R. Van Nice, *AJA* 47 (1943), 404 (ὅπου θεωρεῖται ἀρχιτέκτων).

47. Ἀστράς Γεώργιος Συναδινός, μέγας στρατοπεδάρχης.

Ἀνέλαβε τό 1347 τήν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς *ἄξιος πολλοῦ καί περι οἰκοδομίας ἔχων εὐφυῶς*. Γνωστός ἀπό τήν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.

Γ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 29-30. *PLP* I, Βιέννη 1976, 150. R. Mainstone, *Hagia Sophia*, Λονδίνο 1988, 92.

48. Βασίλειος Γοῦτος.

Ἀνέλαβε ἐπί Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου τήν ἀποκατάσταση τοῦ τείχους τοῦ Ἀναστασίου παρά τήν Κωνσταντινούπολη. Γνωστός ἀπό ἐπιγραφή στό τεῖχος.

F. Dirimtekin, «Le mura di Anastasio I», *Palladio* V (1955), 85.

49. Δανιήλ, μοναχός και αρχιεπίσκοπος Σερβίας.
Ἐπέβλεψε τὴν ἀνέγερση τοῦ μαυσωλείου τοῦ Milutin στὴν Banjska. Γνωστός ἀπὸ πολλές σερβικὲς πηγές.
Sv. Radojčić, «Archibishop Danilo II and the Serbian Architecture», *Serbian Orthodox Church: its Past and Present*, τ. 2, 1966, 11-29. Sl. Ćurčić, *Gračanica, King's Milutin Church*, Univ. Park 1979, 7, 8 σμμ. 14.
Κατὰ τὸν Radojčić, ὁ Δανιήλ ἦταν καὶ ἀρχιτέκτων.

50. Εὐστάθιος Δρουγκάριος.
Τοῦ ἀνετέθη ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Κομνηνὸν νὰ κτίσει ἕναν οἰκισμό. Γνωστός ἀπὸ τὴν *Ἱστορία* τῆς Ἄννας Κομνηνῆς. Περί τό 1086.
Anne Komnène, *Alexiade*, II, B. Leib (ἐπιμ.), Παρίσι 1967, 71.

51. Εὐφύμιος, μυστογράφος (γραμματικός).
Ἐπιστατεῖ στὴν ἀνέγερση τῶν τειχῶν τῆς Ἀττάλειας. Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 911/12.
Gregoire, ὁ.π. (ἀριθ. 1), τ. I, 103, ἀριθ. 302.

52. Θεόδωρος Βελωνᾶς, πατριῖος, συνεργός τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου κατὰ τὴν ἐπισκευή τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Ἡγία παρά τὴν Χαλκηδόνα. Κατὰ τὸν Συνεχιστὴ Θεοφάνους.
Συνεχιστὴς Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, Βόννη 1838, I, 452. O. Demus, *The Church of San Marco*, Princeton 1960, 91 σμμ. 129.

53. Βασίλειος Κλάδων, στρατηγὸς Στρουμόνος.
Ἀνεστήλωσε τὰ τείχη τῆς Νεαπόλεως (Καβάλας), κατὰ τό ἔτος 926. Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφή στό θαλάσσιο τείχος τῆς Καβάλας.
S. Reinach, «La construction des murs de Cavala au 10ème siècle», *BCH* 106 (1982), 267-276.

54. Λέων Τουρμάρχης, ἐπιστάτης τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ κάστρου τῶν Φιλίππων, ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969).

Γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφή.
P. Lemerle, «Le château des Philippes aux temps de Nicéphore Phocas», *BCH* 61 (1937), 103-108.

55. Λέων Μαζιδᾶς, τὶς τῶν τῆς στρατιᾶς οὐκ ἀφανής.
Ἀνέλαβε νὰ ἐπισκευάσει μίαν δεξαμενὴ στὴν Ἀκρόπολη τῆς Θεσσαλονίκης, περὶ τό ἔτος 1185.
Γνωστός ἀπὸ τὴν *Συγγραφή* τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης.
Eustazio di Tessalonica, *La espugnazione di Tessalonica* (ἐπιμ. St. Kyriakidis), Palermo 1961, 76, 78.

56. Μιχαήλ Γραμματικός.
Ἐπιβλέπει τὴν ἀνέγερση τῆς μονῆς τῆς Κοσμοσωτείρας τό 1152 με ἐντολή τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ. Γνωστός ἀπὸ τό Τυπικὸν τῆς μονῆς.
L. Petit, «Typikon du monastère de la Kosmosotira près d'Aenos», *IRAIK* 13 (1908), 7-75. J. Thomas, A. Constantinides Hero (ἐπιμ.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, τ. 2, Washington, D.C. 2000, 844.

57. Ἰωάννης Περάλτα. Γενουάτης προσκείμενος στὴν αὐλή τῶν Παλαιολόγων.
Ἀνέλαβε μαζί με ἄλλους τὴν ἀποκατάσταση τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως, τό 1347. Γνωστός ἀπὸ τὴν *Ἱστορία* τοῦ Καντακουζηνοῦ.
Ἀρχιτέκτων κατὰ τοὺς W. Emerson, R. Van Nice, *AJA* 47 (1943), 404. Ἰ. Καντακουζηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1832, III, 29, 30. *PLP* I, Βιέννη 1989, τ. 9, 202. Mainstone, ὁ.π. (ἀριθ. 47), 92.

58. Ρουπένης.
Κατὰ τὸν Κεδρηνὸ ἔκτισε τό τείχος τῶν Θερμοπυλῶν, τό λεγόμενο Σκέλος, ἐπὶ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου.
Γεώργιος Κεδρηνός, *Ἱστορία*, Βόννη 1839, II, 475.

Charalambos Bouras

MENTIONS OF BUILDERS,
MASTER CRAFTSMEN AND MASONS
IN THE MIDDLE AND LATE BYZANTINE PERIODS

In Byzantium the anonymity of craftsmen and artists was the rule, and consequently the names known to us are relatively very few. They come from written sources or from inscriptions.

The names are sometimes associated with specific Byzantine monuments and sometimes are simply mentioned with their profession. There is a variety of specializations of these who were active in the building trade. In a very few cases of names coming from inscriptions, the intention to promote can be distinguished, an exception to the rule of anonymity.

R. Ousterhout's well-known treatise *The Masterbuilders of Byzantium*, published a decade ago, gives the names of 34 persons directly associated with Byzantine architecture, in its entire chronological course. The present catalogue adds to these mentions on the one hand of artisans, masons and master craftsmen involved in building activities (nos 1-46), and on the other of officials responsible for the construction of public buildings and familiar with architecture (nos 47-58). All of the mentions are limited to the period between Iconoclasm and the Fall of Constantinople.